

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ПІДЛІТКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Визначено місце соціальної взаємодії у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Розглянуто поняття “соціальна взаємодія”, теорії та концепції її формування. Наголошено на потребі зосередження особливої уваги на її структурі та компонентах, визначенні підходів і принципів формування соціальної взаємодії школярів. Обґрунтовано необхідність надання соціальним педагогом педагогічної підтримки як превентивної та оперативної допомоги дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем з метою формування у них навичок соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціально-педагогічна підтримка, соціальний педагог.

Сучасне суспільство потребує громадян, які здатні успішно вирішувати соціально значущі проблеми та є компетентними у питаннях соціальної взаємодії.

Входження підростаючого покоління в соціум залежить від того, наскільки людина, ще будучи школярем, навчиться успішно здійснювати взаємодію з однолітками та дорослими.

Нині, як ніколи, виникла потреба в новому типі соціальних зв'язків і людських відносин, які визначаються не придушенням, ворожнечею і суперництвом, а співпрацею, злагодою та довірою. Посилились суперечності між потребою членів суспільства у взаємодії на демократичних принципах, у творчій співпраці і конфронтацією, що виявляється в усіх сферах реальних відносин людей. Взаємодія педагогів та учнів є провідним фактором у системі зв'язків навчального закладу, виступає інтегруючим чинником усіх внутрішньошкільних відносин. Водночас формування позитивного досвіду взаємодії педагогів і дітей не вирішує повною мірою проблему підготовки школярів до системи соціальних відносин. Актуальність дослідження зумовлена докорінними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві та освіті, пов'язаними з інформатизацією. Сьогодні життєдіяльність людини реалізується в умовах усе більш активного спілкування з іншими людьми за допомогою телекомунікаційних засобів, зокрема комп'ютера.

Перед школою постає завдання не тільки надати учням певну суму знань, але й створити підґрунтя для засвоєння ними навичок комунікації, аналізу та застосування інформації у вирішенні проблем, плідній співпраці з іншими людьми, ефективній участі у спільній діяльності, визначенні цілей, плануванні й оцінюванні власних дій. Водночас слід звернути увагу на те, що педагогічна практика не має у своєму розпорядженні механізмів цілеспрямованого формування навичок соціальної взаємодії школярів в освітньому процесі.

Для вирішення цієї проблеми в науці створено певні передумови. Теорію соціальної взаємодії розробляли такі вчені, як-то П. Сорокін, С. Фролов, Т. Парсонс, Р. Лінтон, Дж. Хоманс, Дж. Г. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, З. Фрейд, Н. Смелзер, Г. Гарфінкель.

В. Беспалько, Т. Василькова, Ю. Василькова, Т. Вдовенко, М. Галагузова, Г. Галагузова, К. Маклафлін, Л. Мардахаєв, П. Павленко, І. Протасова, Г. Селевко, М. Шакурова, Н. Щуркова та інші розглядали питання щодо розуміння й особливостей технологій у різних напрямках соціально-педагогічної діяльності. І. Бех, О. Сухомлинська досліджували соціальне виховання і духовний розвиток особистості. Т. Алексеєнко, Р. Вайнола, О. Беспалько розробляли технології соціально-педагогічної роботи у громаді, а І. Зверева, З. Кияниця, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, Г. Постолук – технології соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також із вразливими категоріями сімей та дітей, їх соціально-педагогічної підтримки.

Концепція дії, взаємодії, соціального простору і соціокультурної динаміки розглядається в інтегральній соціології П. Сорокіна. Як стверджує учений, під “взаємодією” розуміють будь-яку подію, за допомогою якої одна людина впливає на відкриті дії чи стан розуму іншої. За відсутності такого впливу (одностороннього або взаємного) неможливе жодне соціокультурне явище. Значуща взаємодія – це будь-яка взаємодія, у процесі якої вплив, що чиниться однією частиною на іншу, має значення чи цінність, що підносяться над суто фізичними та біологічними властивостями відповідних дій.

Отже, сутність соціального, на думку П. Сорокіна, розкривається через механізм соціальної взаємодії, структура якого охоплює:

- суб'єкти взаємодії (або люди, які мислять, діють і реагують);
- значення, цінності і норми, на підґрунті яких будуються взаємодії;
- самі дії та матеріальні носії (артефакти), за допомогою яких ці дії виконуються.

Оригінальну концепцію соціальної дії та взаємодії на основі обміну запропонував американський дослідник Дж. Хоманс. Ключовими поняттями нової теорії стали: “діяльність”, “взаємодія”, “почуттям”, “цінності”, “обмін”, “група”.

Діяльність стосується того, що люди роблять у тій чи іншій конкретній ситуації в межах своєї групи. Взаємодія означає процес, в якому одна людина (член групи) стимулює діяльність іншого члена групи. Почуття ж трактуються як внутрішній супровід актів дії і взаємодії в рамках певної групи. Найчастіше це почуття симпатії чи антипатії. Усе це визначається як “внутрішня система”, зміна в кожному елементі якої веде до зміни в інших елементах і системи загалом, тобто здійснюється “розроблення” групи. Тобто, група розробляє саму себе, ускладнюється, виходячи за межі первісної ситуації. Розвиваючись подібним чином, вона породжує нові типи діяльності, нові форми взаємодії, нові почуття; все більше й більше їх ускладнюючи, і перетворюється на соціальний орган. Аналогічно роз'яснюється й поняття обміну. “Соціальна поведінка, – пише Дж. Хоманс, – являє собою обмін цінностями (як матеріальними, так і нематеріальними, наприклад знаками схвалення і престижу). Люди, які багато дають іншим, намагаються й отримати багато від інших, люди, які отримують багато від інших, відчують з їхнього боку вплив, спрямований на те, щоб останні могли отримати багато від перших. Такий процес здійснення впливу має тенденцію до забезпечення рівноваги або балансу між обмінами” [10]. Дж. Хоманс сформував ряд закономірностей, що описують поведінку індивідів у структурі малих груп. В узагальненому вигляді їх можна сформулювати так:

- якщо частота взаємодії між членами групи зростає, то посилюється і ступінь їхньої симпатії один до одного, і навпаки;

- особи, у яких взаємне почуття симпатії посилюється, висловлюють ці почуття за допомогою посилення активності своїх дій, і навпаки;
- чим частіше особи взаємодіють одна з одною, тим більша схожість проявляється в їхніх діях і почуттях, і навпаки;
- чим вище ранг людини в групі, тим більшою мірою її дії узгоджуються з нормами цієї групи, і навпаки;
- чим вищий соціальний ранг людини, тим ширше діапазон її взаємодії;
- чим вищий соціальний ранг людини, тим ширше коло осіб, які породжують для неї взаємодію або безпосередньо, або через посередників;
- чим менше відмінності в соціальному ранзі у людей деякого кола, тим частіше вони взаємодіють одна з одною;
- чим частіше люди взаємодіють одна з одною, притому, що ніхто з них не породжує взаємодії набагато частіше, ніж інші, тим вище ступінь їхньої взаємної симпатії і тим більш явні їхні почуття свободи і невимушеності у спілкуванні;
- коли дві людини взаємодіють одна з одною, то чим частіше одна з них породжує взаємодію для іншої, тим сильніше виявляється в останньої почуття поваги (або ворожнечі) до першої.

Соціальну взаємодію у різновікових групах школярів досліджувала Л. Байбородова. На її думку, у спільної діяльності і спілкуванні відбувається перетворення наявного досвіду старших, а також збагачення і розвиток досвіду молодших. Взаємодія старших і молодших виконує функцію соціального захисту, яка може бути розглянута в декількох аспектах. Насамперед, як допомога старших молодшим в організації їхньої життєдіяльності, особливо під час виконання надскладної для молодших роботи. По-друге, це захист і підтримка тих школярів, які не можуть реалізувати себе з найрізноманітніших причин в групі однолітків. У різновіковому об'єднанні у старших школярів з'являються додаткові можливості утвердити себе, отримати визнання [1].

Особливо слід відзначити дослідження І. Зимньої, в якому стверджується, що однією з основних цілей освіти є формування

компетентної особистості, а всі компетентності соціальні в широкому значенні цього слова: вони виробляються, формуються в соціумі, соціальні за своїм змістом, проявляються в соціумі. При цьому саме на етапі навчання в школі відбувається найактивніший процес формування навичок соціальної взаємодії як одного з видів соціальної компетентності – пов'язаної із взаємодією школярів з іншими людьми [5].

Серед багатьох проблем, що виникають у вивченні соціальної взаємодії, варто звернути особливу увагу на такі, що стосуються розкриття структури соціальної взаємодії школярів і обґрунтування змісту її компонентів; визначення зв'язків і функцій компонентів соціальної взаємодії учнів; окреслення підходів і принципів формування компетентності соціальної взаємодії школярів; розроблення системи і програми формування соціальної взаємодії у позаурочній діяльності та ряд інших.

Соціальна взаємодія – це процес обміну соціальними діями між двома і більше соціальними суб'єктами, процес безпосереднього або опосередкованого впливу цих суб'єктів один на одного [9].

Міжособистісна взаємодія з однокласниками та вчителями, прагнення посісти певне місце в системі відносин однолітків забезпечує практичне оволодіння школярем нормами і правилами суспільної поведінки.

Взаємодія у класі – це організація спільних дій дорослих, школярів і мікрогруп, спрямованих на досягнення спільних цілей в процесі виконання спільної роботи. Важливими характеристиками сформованості у підлітків досвіду соціальної взаємодії в школі є: а) сформованість інформаційних потреб дітей; мотивів, що стосуються взаємодії; б) здатність школярів до поставлення (пошуку, корегування) мети, вибору методів взаємодії та критеріїв оцінювання інформації, отриманої під час взаємодії; в) вміння дітей здійснювати інформаційний обмін, встановлювати доцільні соціальні зв'язки, критично ставитися до отриманої інформації та відбирати особистісно значущу інформацію; г) вміння школярів знаходити партнерів по взаємодії, виконувати продуктивну творчу діяльність, вступаючи при цьому в різні форми взаємодії. Означені вміння збагачують досвід взаємодії особистості з навколишнім

середовищем, стають важливим джерелом його нарощування на певному етапі її соціального становлення.

Аналіз наукової літератури та реальної педагогічної практики засвідчує, що залучаючи школярів до системи соціальних відносин, вчителі не повною мірою орієнтують їх на соціальну взаємодію. Учні здобувають у школі значну суму знань про суспільство і суспільні відносини, але у них не розвивається здатність до гнучкого використання цих знань у взаємодії з людьми в мінливому світі. Як наслідок, виникають труднощі соціальної взаємодії. Усе це зумовлює завдання орієнтувати навчально-виховну діяльність школи не тільки на інтелектуальну підготовку школярів, але й на формування у них навичок соціальної взаємодії.

Важлива роль при цьому відводиться соціальному педагогові, який виступає одночасно посередником і учасником процесу соціальної взаємодії.

Семантичний зміст поняття “підтримка” полягає в тому, що підтримувати можливо лише те, що вже є у наявності, але виявляється на недостатньому рівні, тобто відбувається підтримка самостійності, саморозвитку особистості.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття “підтримка” трактується у двох значеннях: забезпечення, надання необхідних засобів у процесі створення об’єкта, системи; супровід об’єкта, системи в процесі експлуатації [2].

О. Газман, розробник “педагогіки підтримки”, поетапно впроваджував твердження про те, що головним обов’язком педагога у вихованні є м’яка, ненав’язлива допомога в саморозвитку, самореабілітації, самовизначенні й самоорганізації дитини. Він писав: “Ростити в собі людину можна, тільки допомагаючи іншому бути людиною”. Дослідник пропонував індивідуалізувати процес реалізації педагогічної підтримки, для чого педагогу і школяреві потрібно разом пройти п’ять взаємопов’язаних ступенів:

- діагностичний (встановлення контакту, вербалізація проблем, оцінка значущості проблеми);
- пошуковий (спільний пошук вирішення проблеми або труднощів);
- договірний (проекування і взаємна домовленість про дії);

- діяльнісний (підтримка ініціативи дитини, допомога та взаємодія);
- рефлексивний (обговорення, констатація, осмислення досвіду) [3].

Розглядаючи педагогічну підтримку, ми спираємося на визначення О. Газмана, який розумів її як “превентивну й оперативну допомогу дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем, пов’язаних з фізичним і психічним здоров’ям, соціальним та економічним становищем, успішним просуванням у навчанні, у прийнятті шкільних правил; з ефективною діловою та міжособистісною комунікацією; з життєвим, професійним, етичним вибором (самовизначенням)” [3].

Розуміння соціально-педагогічної підтримки розвивається разом зі становленням соціальної педагогіки. В. Хоронжук у своїй статті зазначає, що соціально-педагогічна підтримка містить у собі два аспекти: “соціальний, спрямований на надання оперативної допомоги у складних життєвих обставинах, та педагогічний, зорієнтований на превентивну допомогу у саморозвитку індивідуальності” [8]. Отже, у педагогіці спостерігається два підходи до трактування означеного поняття. Перший підхід розглядає соціально-педагогічну підтримку з погляду соціального захисту особистості, що перебуває у складних життєвих обставинах, другий – з позиції допомоги індивіду у розвитку його особистості та індивідуальності. Такий підхід у визначенні соціально-педагогічної підтримки охоплює соціальну допомогу, освіту та виховання, завдяки яким індивід залучається до життєдіяльності суспільства, та передбачає, здебільшого, превентивну допомогу молоді в особистісному зростанні.

Згідно з таким підходом, дослідники розглядають соціально-педагогічну підтримку як:

- таку, що надається усім у процесі їхнього соціального саморозвитку, творчого та особистісного зростання, самореалізації та зумовлюється соціальним замовленням до системи додаткової освіти, зорієнтованим на самовизначення, саморозвиток і самореалізацію особистості (К. Шалгимбекова);
- процес спільного визначення особистих інтересів, цілей, можливостей та шляхів подолання перешкод, що заважають людині нормально функціонувати в суспільстві,

зберігати свою людську гідність і самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя (Г. Селевко, А. Селевко) [8].

Такі тлумачення соціально-педагогічної підтримки не є загальноприйнятими. Більшість дослідників об'єднують обидві позиції в єдине бачення соціально-педагогічної підтримки, що, на нашу думку, є виправданим.

За визначенням О. Безпалько в Енциклопедії для фахівців із соціальної сфери, соціально-педагогічна підтримка – це надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей. Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів вирішення проблеми, щоб досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності. Соціально-педагогічна підтримка здійснюється завдяки таким методам, як переконання, нав'ювання, вправління, позитивне та негативне підкріплення, стимулювання, змагання [4].

Педагог О. Карпенко у своїх працях розглядає особливості соціально-педагогічної підтримки. За його визначенням, соціально-педагогічна підтримка – це система заходів з надання допомоги окремим категоріям громадян, які опинилися у важкому становищі, шляхом інформування, організації навчання, правозахисту. Головними ознаками соціально-педагогічної підтримки є її тимчасовий або частковий характер, участь об'єкта у вирішенні тих чи інших завдань та наявність елементів самопідтримки. Слід зазначити, що соціально-педагогічна підтримка, крім цього, охоплює і обов'язковий педагогічний супровід, оскільки молодь у своєму становленні його потребує.

Дослідниця О. Дронова визначає соціально-педагогічну підтримку як особливий вид діяльності соціального педагога, спрямований на організацію ним превентивної та оперативної соціальної психолого-педагогічної допомоги у запобіганні або подоланні ситуацій, що порушують життєдіяльність.

Нині у всіх загальноосвітніх школах актуалізується соціально-педагогічна підтримка школярів, яку можуть надавати як фахівці із соціально-педагогічної та психологічної роботи (соціальні педагоги, психологи), так і педагогічний колектив

школи. У межах своїх функціональних обов'язків соціальний педагог проводить активну роботу як із батьками та учнями, так і з учителями. Зокрема, він допомагає класним керівникам та вчителям-предметникам у вирішенні проблем адаптації дітей до школи, конфліктних ситуацій, що можуть виникати в усіх системах відносин: “учитель – учень”, “учень – учень”, “учитель – батьки”, “батьки – діти”.

Особливої уваги в межах формування навичок соціальної взаємодії потребують саме підлітки. Тому подальше дослідження має бути спрямовано на розроблення дієвого інструментарію для роботи соціального педагога із зазначеною категорією учнів.

Література

1. Байбородова Л. В. Взаимодействие в разновозрастных группах учащихся : монография / Л. В. Байбородова. – Ярославль : Академия развития, 2006. – 336 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Газман О. С. Неклассическое воспитание. От авторитарной педагогики к педагогике свободы / О. С. Газман ; ред.-сост.: А. О. Зверев, А. Н. Тубельский. – М. : Новый учебник, 2003. – 312 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов. – Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2000. – 384 с.
6. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика : пер. с англ. // Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М. : Политиздат, 1992.
7. Соціальні цінності малої групи школярів : монографія / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 240 с.
8. Хоронжук В. І. Соціально-педагогічна підтримка особистості як наукова проблема / В. І. Хоронжук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 16, книга 3. – Кам'янець-Подільський : Видавель ПП Зволейко Д.Г., 2012. – С. 301-302.
9. Шаповаленко И. В. Возрастная психология. Психология развития и возрастная психология / И. В. Шаповаленко – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.
10. Homans G. C. Social behaviour: Its elementary forms. N.Y., 1974.

Т. Ю. Куница

Социальное взаимодействие подростков как педагогическая проблема

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Определено место социального взаимодействия в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы. Рассмотрены понятие “социальное взаимодействие”, теории и концепции его формирования. Отмечено, что межличностное взаимодействие с одноклассниками и учителями обеспечивает практическое овладение школьником нормами и правилами общественного поведения. Обоснована необходимость предоставления социальным педагогом педагогической поддержки как превентивной и оперативной помощи детям в решении их индивидуальных проблем с целью формирования у них навыков социального взаимодействия.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, социально-педагогическая поддержка, социальный педагог.

T. Yu. Kunytsia

Teenagers' Social Interaction as a Pedagogical Problem

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In this article, the author has determined the place of social interaction in the educational process of comprehensive schools. The notion of “social interaction”, the theories and concepts of its formation have been analyzed. The need is stressed to concentrate particular attention on its structure and components, on identifying approaches and principles of formation of social interaction of pupils.

The author has indicated that interpersonal interaction with classmates and teachers, a desire to take a place in the relations of peers secure practical mastering by pupils of norms and rules of social behavior. The necessity is substantiated to provide a social teacher's pedagogical support as preventive and timely assistance to children in solving their individual problems in order to develop their skills of social interaction.

Keywords: social interaction, educational support, social pedagogue.

References

1. Baiborodova, L. V. (2006). *Vzaimodeistviie v raznovozrastnykh gruppakh uchashchikhsia* [The interaction in groups of pupils of different age]. Yaroslavl: Akademiia razvitiia.

2. Gazman, O. S. (2003). *Neklassicheskoie vospitaniie. Ot avtoritarnoi pedagogiki k pedagogike svobody* [Non-classical education. From authoritarian pedagogy to pedagogy of freedom]. Moscow: Novyi uchebnik.
3. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopaedia for professionals of the social sphere]. Kyiv, Simferopol: Universum.
4. Zymniaia, I. A. (2000). *Pedagogicheskaiia psikhologiia. Uchebnik dlya vuzov*. [Educational psychology. Textbook for high schools.] (2nd ed). Moscow: Logos.
5. Sorokin, P. A. (1992). *Sotsyalnaia i kulturnaia dinamika* [Social and Cultural Dynamics]. In Sogomonov, A. Yu. (Ed.), *Chelovek. Tsyvilyzatsiia. Obshchestvo*. Moscow: Politizdat.
6. Aliexsieienko, T. F. (Ed.). (2012). *Sotsialni tsinnosti maloi hrupy shkoliariv* [Social values of the small group of schoolchildren]. Kyiv: Pedahohichna dumka.
7. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun.
8. Khoronzhuk, V. I. (2012). *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka osobystosti yak naukova problema* [Socio-educational support of person as a scientific problem]. In *Teoretyko-metodychni problemy vychovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 16 (1)*. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D. G.
9. Shapovalenko, I. V. (2005). *Vozrastnaia psikhologiia. Psikhologiia razvitiia i vozrastnaia psikhologiia* [Psychology. Developmental Psychology and Age Psychology]. Moscow: Hardaryky.
10. Homans, G. C. (1974). *Social behaviour: Its elementary forms*. N.Y.